

Jan Keller

STÁT, KTERÝ ROZBIL SVŮJ ZÁKLAD

Rodina je základem státu. Stát o rodinu všemožně pečuje. Bez zdravé rodiny není myslitelná zdravá společnost.

Podobná tvrzení a hesla slýchává každý člen moderní společnosti již od dob své docházky na základní školu. Se spikleneckým mrknutím mu je zopakuje úředník v obřadní síni a o něco později pohoršene jiný úředník v soudní síni při rozvodovém řízení. Stát dělá zkrátka vše pro to, abychom ani na chvíli nezapomněli, že tak jako my všichni, také náš stát vděčí za vše, čím je, právě rodině.

Také badatelé ve společenských vědách sledují rodinu velmi bedlivě. Chmuří se nad tabulkami dokazujícími neustálý růst rozvodovosti, navrhují důmyslná řešení, která rodinu snad zachrání, a požadují, aby stát vyčleňoval na budování manželských poraden alespoň takové částky jako na armádu. Je to od nich velmi rozumné, neboť všichni přece již od základní školy víme, že základem státu je rodina a nikoli armáda.

Těž politikové nejrůznějších stran a zabarvení jsou v otázce rodiny vzácně zajedno. I když v zápalu předvolební kampaně jsou připraveni zrušit, rozbít, rozdrtit prakticky kohokoliv a cokoliv, na rodinu si netroufně žádný. Prezidentem Spojených států se nemůže stát ten, kdo se třeba jen jedenkrát v životě rozvedl. Rodina je pro všechny záležitost natolik posvátná, že opravdu jen stěží pochopíme, proč se nám právě v moderní společnosti doslova rozpadá před očima. Existují samozřejmě různá vysvětlení. Jejich nedostatkem je zpravidla to, že vyvolávají více otázek, než kolik jich dokáží zodpovědět.

Podle obecného mínění značné části veřejnosti je rozpad rodiny zaviněn tím, že v současné době se lze rozvést nesrovnatelně snadněji než kdykoliv v minulosti, což spolu s poklesem morálky rodinu ničí. Kromě toho, že se v tomto případě jedná vlastně o vysvětlení kruhem (na pokles morálky, který rodinu rozbíjí, se usuzuje právě na základě velkého množství rozbitých rodin), muselo by toto vysvětlení, aby vypadalo věrohodně, nejprve objasnit, proč vlastně pouhá možnost rozvodu vede tak často skutečně k jeho realizaci. Lidé mají například oproti minulosti neskonale větší možnosti dodržovat zdravou životosprávu. Proč této možnosti využívají nepatrně, mnohem méně než možnosti rozvodu? Stěží lze argumentovat tím, že rozvádět se je příjemnější než žít zdravě.

Důmyslnější hypotéza stanoví, že častý rozpad manželství je důsledkem vyššího očekávání vůči manželskému partnerovi, než tomu bylo v minulosti. Tento argument vypadá velmi rozumně, protože vcelku odpovídá mentalitě moderní společnosti, která přece ve všech oblastech usiluje dosáhnout stále více a více. Odpovídá také mentalitě konzumu, která volá po stále kvalitnějším zboží, ať již má podobu hi-fi přístrojů, manželky či jiného módního artiklu. Aby však toto vysvětlení bylo skutečně přesvědčivé, muselo by se nejprve dokázat, že očekávání vůči partnerovi bývalo v minulosti skutečně v průměru menší, než jaké je dnes. Proč se domnívat, že se i v tomto případě od našich předků výrazně lišíme?

Všechna podávaná vysvětlení mají společné jedno omezení. Při hledání příčin krize rodiny nedokáží vybočit z úzkých hranic samotné rodiny. Zkoumají konflikty mezi manželi, vztahy mezi nimi a jejich dětmi, v lepším případě také širší příbuzenské svazky. Krize rodiny má být vyložena z ní samé.

Náš výklad bude naproti tomu založen na předpokladu, že skutečně podstatné příčiny nesporné krize moderní rodiny leží mimo vlastní rodinu. Rodina je obětí sil, které sama neuvedla do chodu. Tyto síly lze hledat v oblasti, která určila základní rysy moderní společnosti, tedy opět v oblasti centralizace moci stojící v základech moderních států.

Naše výchozí teze je jednoduchá: soudržná rodina byla přímo existenční nutností v dobách, které předcházely ustavení monopolu na veřejné užívání násilí. Jakmile středověká knížata tento monopol na svém území prosadila, znamená to začátek konce soudržnosti rodiny. S

dalším rozvojem mocenského monopolu stále méně platí, že žít bez rodiny je (až na specifické výjimky) nebezpečné a sociálně degradující. Stát, který o sobě tvrdí, že právě rodina představuje jeho základ, ve skutečnosti nastolil ve všech směrech takové podmínky, které rozpad rodin na rozdíl od minulosti velmi výrazně usnadňují a dokonce nepřímo podporují.

Sociální nezbytnost tradičních domácností

Pojem rodiny je mnohoznačnější, než jak to na první pohled vypadá. Především je nutno rozlišovat rodinu manželskou, která tvoří muž, žena a jejich děti, na straně jedné a širší svazky pokrevního příbuzenství na straně druhé. Toto rozlišení je užitečné proto, že vývoj instituce manželství a vývoj instituce příbuzenství v minulosti probíhal a dodnes probíhá značně odlišně. Také v souvislosti s rozmachem státu jsou osudy obou institucí různé.

Při zkoumání minulého vývoje je nevhodnější hovořit nikoli o rodině či o příbuzenství, nýbrž o domácnosti. Ta byla základní životaschopnou jednotkou uvnitř společnosti právě tak kolem roku 1000 jako o pět set let později. Na úrovni domácnosti se po celou tuto dobu řešily všechny problémy, které nějak souvisely s otázkou přežití.

Domácnost byla základní výrobní jednotkou. Zejména při omezených možnostech směny se v domácnostech muselo produkovat téměř vše, co bylo nutné pro obživu i ošacení všech členů. To platilo téměř absolutně pro domácnosti venkovské a v menší míře i pro domácnosti městské. Šlechtická domácnost byla po ekonomické stránce jen zvětšeninou statku bohatého sedláka. Ekonomické příručky určené pro samostatně hospodařící domácnosti šlechty byly ještě v 17. století velmi obsáhlé, neboť domácnost kryla většinu svých potřeb zcela sama. Jedna z příruček tohoto typu pocházející z roku 1682 obsahuje celkem 12 knih. V nich jsou vyloženy nejen zásady obdělávání půdy, ale též provoz mlýnů, lomů a hutí. Je zde popsán postup při konzervování masa a nejrůznějších plodin a při ošetřování vína, vaření piva a provoz pálenic. Nalezneme zde veterinární recepty na ošetření dobytka, koní i ptactva. Zvláštní kniha je věnována chovu včel a bource morušového. Jsou zde rady, jak obstarávat užitkovou vodu, jak zhotovit mlýnský náhon a jak zřizovat rybníky. Příručka obsahuje i zásady lesního hospodářství a lovu. Kniha zahrnují kalendář polních i zahradnických prací rozvržený po měsících. Jsou zde návody, jak udržovat zahradu užitnou, zahradu určenou pro pěstování okrasných květin a také zahradu pro pěstování léčivých bylin. Příručka obsahuje recepty na výrobu běžných léků potřebných pro domácnost. I když každá domácnost nemusela provozovat vždy všechny tyto činnosti, jejich popis obsažený v řadě podobných příruček ukazuje, že se dosud nevytvořily servisní organizace specializované na poskytování podobných služeb.

Domácnost však dlouho zajišťovala také ozbrojenou ochranu svých členů proti vnějším útokům, které nebyly před vznikem silné státní moci ničím neobvyklým. Mužští příslušníci všech domácností byli ozbrojeni a každé obydlí svobodných lidí mohlo v případě potřeby sloužit jako pevnost. Proto není vůbec nadnesené, nazývají-li někteří sociologové období před vznikem státního mocenského monopolu obdobím opevněných domácností.

Na úrovni domácností se řešily také mnohé sporné situace mezi jednotlivými členy, které dnes přísluší do kompetence veřejných soudů. Moc pána domu byla taková, že veřejné právo si nalézalo cestu do soukromí domácností jen velmi pozvolna a rozhodující průlom v zasahování státu do práv pána domu je opět záležitostí 18. století s jeho absolutistickými sklony.

Domácnosti měly konečně také výrazné funkce sociální. Probíhala v nich socializace dětí, často včetně jejich socializace profesní. To platí pro rodinu sedláka, řemeslníka, kupce i rytíře. Současně zajišťovaly domácnosti své členy také ve stáří a v nemoci. Člověk mohl uvnitř vlastní domácnosti prožít celý život od narození až do smrti, aniž ji opustil. V opačném případě riskoval, že všude jinde bude na něho pohlíženo jako na podezřelého cizince. Již za

humny vlastní vesnice či vně hradeb městečka začínal nebezpečný svět, kde již nebylo možno počítat se solidární pomocí ostatních členů domácnosti.

Omezenost celého života na vlastní domácnost a její bezprostřední okolí byla pro tradiční společnost charakteristická. Podle přísloví z francouzského venkova: „Ten, kdo se jde oženit příliš daleko, činí tak buď proto, aby klamal, anebo proto, že chce být klamán.“

t Soběstačnost domácností není zajisté třeba idealizovat. Pojila se velmi často se zaostalostí a s nedůvěrou vůči všemu cizímu. Pokud někdo nežil se svými, byl pro druhé když ne přímo nebezpečný, tedy přinejmenším silně podezřelý. Tato xenofobie trvala zejména na venkově velmi dlouho do novověku. Většina lidí se po celý život pohybovala v úzkém okruhu důvěrně známých osob a považovala za samozřejmé, že ani po smrti nebude v jejich blízkosti na hřbitově pohřben žádný podezřelý cizinec.

Právě dalekosáhlá soběstačnost ve všech významných oblastech činila z domácností zcela univerzální nástroj řešení všech problémů přežití. Jejich členové tak příliš nepotřebovali žádnou další vnější společnost. Neznali téměř nic, co by nebylo možno provozovat v rámci domácnosti.

Na úrovni jednotlivých domácností se realizovaly také činnosti, které dnes mají vysloveně nedomácnostní charakter. Samotná vláda byla zajišťována na úrovni domácnosti feudála, knížete či krále. Jeho domácí sloužící byli zároveň veřejnými funkcionáři, jeho kasa byla zároveň státní pokladnou, sňatky členů jeho rodiny byly zároveň mezinárodně politickými akty. Na úrovni panovnickovy domácnosti se provozovalo vládnutí, tak jako se na úrovni domácností kupeckých provozoval obchod a v domácnostech řemeslníků řemeslo.

Jedinými významnými institucemi, které byly spravovány jinak než na úrovni domácností, byla armáda a církev. Určitá podobnost a svázanost s rodinným životem se však projevovala i zde - vojáci žoldnéřských armád byli na válečných taženích doprovázeni svými kočujícími rodinami; organizace církve i její věrouka byla prostoupena principy a četnými termíny vypůjčenými z oblasti rodinného života.

Až do nástupu novověku tedy platilo nejen to, že domácnosti jsou odkázány samy na sebe, ale navíc též, že celá společnost je odkázána na domácnosti. Potvrzením obrovského významu domácností pro tradiční společnosti je ostatně již to, že hlavní zdroj, který měl zajišťovat fungování sociálních mechanismů přesahujících jednotlivé domácnosti, tedy přímá daň, byl dlouho vybírán právě na úrovni jednotlivých domácností. Domácnost byla v minulosti základní daňovou jednotkou. V italských městech probíhá od poloviny 12. století zdanění podle spočítaných ohnišť. Ve Francii jsou poprvé počítány „domácí ohně“ pro potřeby zdanění roku 1328. Podle výsledků sčítání jsou rozděleny přímé daně - fouages. Podle stejného principu, tedy podle domácností, byla od roku 1439 ve Francii vybírána nová hlavní přímá daň - taille. Teprve na samém sklonku 17. století byla ve Francii a po jejím příkladu také v Prusku zavedena daň z hlavy, jejíž základní jednotkou již nebyla domácnost, nýbrž jednotlivec zdaněný podle výše svého sociálního postavení.

Domácnost tehdejších časů se ovšem značně lišila od domácností dnešních. Byla velmi početná, neboť v ní žili kromě pokrevních příbuzných a manželského partnera též četní nepřibuzní sloužící. Jejich množství se měnilo přirozeně podle typu a majetku domácnosti. Lidé stojící ve smluvním poměru vůči hlavě domácnosti byli přítomni nejen v domech šlechticů, ale také v domech měšťanů a rovněž u zámožnějších rolníků. Domácnosti šlechty zahrnovaly desítky a stovky osob. Například domácnost pruského knížete v 16. století čítala přibližně 400 lidí. Domácnost londýnského pekaře ve stejné době měla 13 či 14 osob, z nichž většina nebyli příbuzní. Do domácnosti drobného nájemného šlechtice v kentském hrabství patřilo v téže době přes dvacet osob. Přitom jen málo rodin v Anglii té doby mělo více než tři děti.

Postavení žen ve společnosti organizované kolem opevněných domácností bylo poměrně neutěšené. Mužská sexuální nadvláda byla v tomto typu společnosti maximální, a to i ve

srovnání s předcházejícími dobami. Surovost rytířů, kteří dosud neprošli knížecí školou dvorných mravů, byla již vzpomenua. Jejich kořistnický vztah ke světu se nevyhýbal ani ženám. Není důvodu domnívat se, že v extrémně tvrdém rolnickém prostředí tomu bylo jinak. S rozvojem nerovnosti mezi domácnostmi získávali příslušníci horní třídy navíc šanci monopolizovat více žen, než kolik činil přirozený podíl. Naopak příslušníci spodních vrstev jsou často sexuálně deprivováni a láska v tomto prostředí bývá neutěšenou a nárazovou záležitostí.

V průměru však sloužily ženy především jako vhodný prostředek pro upevňování aliance mezi jednotlivými domácnostmi. V atmosféře všeobecné nedůvěry a nejistoty, kde každý, kdo nebyl členem vlastní domácnosti, byl potenciálně nebezpečný, je sňatek vítanou příležitostí, jak navázat vzájemně prospěšné spojenectví. Sňatkem se z celé skupiny cizích osob rázem stávají příbuzní, vstupují tedy do okruhu lidí, jimž lze v nejistých dobách ještě tak nejspíš důvěřovat. Sňatkem jsou zavázáni vypomáhat v nouzi a v krizích, které mohou nastat kdykoliv. Takové aliance uzavírají mezi sebou nejen domácnosti panovníků, o nichž jsme zpraveni samozřejmě nejlépe, ale též ostatní vrstvy. Zejména v době, kdy urozenost již sama o sobě přestává zaručovat významnější podíl na moci, zatímco bohatství je ještě samo o sobě bezmocné, slouží sňatky bohatých s urozenými k posílení pozice obou stran.

Zeny hrají v této situaci úlohu důležitého směnného prostředku. Proto jsou střeženy, aby neztratily nic ze své tržní hodnoty. V rovině ideologie je tento přístup k ženám reprezentován tak, že sexuální vlastnictví nad ženami je bráno jako forma manželské cti. Ideál ženské cudnosti se stává pouze jedním z aspektů mužských vlastnických práv. Muži rozhodují o ženách a činí tak oficiálně v zájmu celých domácností. Teprve mnohem později, když stát monopolizuje násilí a vytváří vedle armády i vlastní policii, klesá užívání síly mužů vůči ženám i v domácnosti. Tato záležitost je však poměrně pozdního data a předpokládá mimo jiné možnost policie zasahovat do domácích rozepří.

V dobách před nástupem a rozvojem centralizace moci spočívala veškerá tíha sociální reprodukce (tím míníme způsoby, jimiž je zajišťováno přežití lidské společnosti) zcela na domácnostech. Musely být proto stabilní, pevně organizované, výrazně hierarchizované z hlediska dělby moci, autority i podílu na rozhodování. Vertikálně probíhala dělba práce a povinností v rodině podle osy generací, horizontálně po ose muž - žena.

Existenčně vynucená soudržnost celé domácnosti byla jedním z hlavních důvodů zanedbatelné míry rozvodovosti. Příčin bylo ovšem více. Vedle tlaku církevní ideologie působily faktory demografické. Manželské svazky byly přetrhávány smrtí s podobnou frekvencí, s jakou jsou dnes ukončovány rozvodem. Z řady jiných důvodů byl přitom případný rozvod v tradiční společnosti mnohem riskantnější než dnes. Existující sídlištní a sociální struktura snižovala šance rozvedeného nalézt novou partnerku a založit další rodinu.

V této společnosti zcela převládaly komunity o několika desítkách až stovkách obyvatel. Strategie sňatkového rozhodování přitom vylučovala až na výjimky z volby všechny příbuzné a cizince. Sňatek s nimi by jednoduše nesplnil svou funkci, nezvětšil by síť solidárních lidí zavázaných vzájemnou pomocí v kritických situacích. V případě příbuzných tato síť již existovala a další sňatek by ji pouze zbytečně zdvojoval. V případě cizinců nebyla případná podpora ze strany nových příbuzných zpravidla dosažitelná. Zejména před rozvojem peněžního hospodářství byla naopak jejich pomoc velmi nepravděpodobná.

Dalším faktorem, který omezoval možnosti sňatkového rozhodování, byla rozdílnost sociálního postavení. Ta působila především ve středověkých městech, kde byl jinak počet nespřízněných obyvatel pro výběr partnera poněkud příznivější. Uvedené faktory činily riziko při případném rozvodu velmi vysokým. Potenciální nevěsty představovaly příliš vzácný zdroj, než aby s ním bylo možno hazardovat. Proto bylo také dlouho do novověku zejména v menších obcích sankcionováno, pokud hoch, který přicházel zdaleka, pojal za ženu místní dívku a tím ohrozil rezervy nevěst ve vesnici.

Jedním z rozhodujících předpokladů umožňujících do budoucna změnit taktiku sňatkového rozhodování bylo právě převládnutí peněžní ekonomiky. Peníze umožnily zejména středním vrstvám podstatně rozšířit oblast výběru možných životních partnerů. V transakcích sociální směny se staly ekvivalentem urozenosti. Podstatně přispěly také k tomu, že výběr partnerů mohl být rozšířen i na cizince. Díky schopnosti peněz konzervovat hodnotu a přenášet pomoc i na dálku byla síť solidárních příbuzných rozšiřována i v případě sňatku s cizincem, tedy s člověkem, jehož příbuzní žili mimo vlastní komunitu.

Nástup formálních organizací

Význam mezinárodních aliancí založených na sňatku spojujícím až dosud cizí domácnosti se zmenšuje souběžně s tím, jak roste vyhlídka na ekonomickou, politickou a sociální pomoc poskytovanou institucemi, které již nemají povahu domácností. Tato proměna je spojena se vzestupem moderního státu a jeho moci.

Časově se ocitáme opět na přelomu 15. a 16. století. Francie té doby je zvláště názorným příkladem toho, co se tehdy vlastně přihodilo. Až dosud byla tato země krajně nejednotná. Místní knížata kontrolovala její jednotlivé části, takže útvary jako Bretagne, Burgundsko, Provence či Béarn tvořily jakési malé státy žijící svým vlastním životem nezávisle na Paříži a na francouzském králi.

Knížecí dvory, z nichž byly tyto útvary ovládnuty, udržovaly své vlastní armády a vedly i vlastní zahraniční politiku. Již tyto relativně skromné mocenské útvary, které vstupovaly jen do drobných sousedských válek, však pociťovaly nedostatek zdrojů, jichž bylo zapotřebí pro vedení nezávislé státní politiky. Nedostatek se týkal zdrojů všeho druhu, především však financí.

Zlatý věk knížecích dvorů, který lze umístit do období kolem poloviny 15. století, byl zároveň jejich konečným stadiem. Jejich aspirace byly vyšší než jejich možnosti. Nákladný život u dvora spolu s nutností udržovat vlastní armádu a vlastní úředníky, to vše překračovalo možnosti společnosti, která byla stále jen souborem více či méně soběstačných domácností schopných zpravidla přinejlepším pouze zajišťovat své vlastní momentální potřeby. V rozvinutější podobě dosud neexistovaly instituce, které by byly schopny mobilizovat větší zdroje lidské či materiální a postavit je do služeb centra. To byl také jeden z důvodů, proč provinční knížecí dvory nedokázaly uhájit svou samostatnost a byly jeden po druhém pohlceny silicím francouzským královstvím. Tam, kde nevznikla silná ústřední moc, které by se podařilo násilím i pomocí diplomacie a náhod sňatkové politiky integrovat panství místních knížat do většího státního celku, tam se po řadu dalších staletí stále znovu reprodukovaly velmi skromné hospodářské a politické poměry (Německo, Itálie).

Případ Francie byl jiný, a proto tato země tvoří dodnes učebnicový příklad mocenské centralizace. Místní soupeření vedené po řadu století o to, kdo se v rámci celého státu stane definitivním ústředním pánem celé země a kdo se naopak bude muset spokojit s údělem periferie, bylo rozhodnuto s konečnou platností ve prospěch dynastie sídlící v Paříži v průběhu 15. století. Paříž ovládla zbytek Francie a dvůr francouzských králů se stal v 16. století nejskvělejší podívanou v celé Evropě. V té době však před ním stojí již nové úkoly vyžadující nezměrně více zdrojů lidských i materiálních, než tomu bylo doposud.

Místní šarvátky mezi centrem a periferií uvnitř jediné země byly nahrazeny mohutnější konfrontací mezi centry celých nově vznikajících států. V 16. století to byla především vleklá konfrontace mezi francouzskými králi na jedné straně a španělskými a rakouskými Habsburky na straně druhé. Pro potřeby takové globální konfrontace však již nemohly dostačovat chatrné zdroje produkované pouze na úrovni domácností. Stát potřeboval vyvinout mnohem účinnější mechanismy. Mocenský útvar, který by zůstal pouhým souhrnem izolovaných domácností, by neměl žádnou šanci v soupeření, které se začínalo odehrávat na celoevropském jevišti.

Naštěstí pro rodící se stát existovaly již dříve alespoň v zárodku instituce, které byly schopny

organizovaně shromažďovat potřebné lidské a materiální zdroje nezbytné pro vedení rozsáhlých konfliktů nastupujícího novověku. Těmito institucemi byla stálá armáda a permanentní daň. Obojí se ve Francii prosazuje s definitivní platností a po mnoha tápavých pokusech v první polovině 15. století. Obojí je do značné míry výsledkem stoleté války. Před stoletou válkou svolával panovník své ozbrojené leniky v případě každého tažení vždy znovu a jejich vojenská povinnost bývala omezena tradicí na čtyřicet dnů. Existují svědectví o tom, že se trousili často pomalu a neochotně, celou výpravu považovali spíše za vhodnou příležitost setkat se po čase opět se starými druhy a přáteli, po vypršení stanovené lhůty vojsko okamžitě opouštěli, a to i v případech, že se teprve schylovalo k rozhodné bitvě. Nedisциплиnovanost a neochota podřizovat se cizímu velení proslavily francouzské rytíře celou sérií porážek. V průběhu stoleté války bylo francouzské rytířstvo prakticky vybito. Zájmy francouzského krále hájili potom ve velké míře najatí žoldnéři němečtí, lombardští, skotští a kastilští. Žoldněře bylo ovšem nutno platit, na rozdíl od rytířů nebojovali pro zábavu. V dobách, kdy neexistovala pevná daň, bylo placení žoldnéřů velmi problematické.

Panovník měl tradičně právo získávat od svých poddaných peněžní podporu, když pořádal svatbu v rodině, dále pokud upadl do zajetí a bylo třeba ho vykoupit a konečně chystal-li se na válečnou výpravu. Tyto příspěvky stačily ještě tak v dobách, kdy vojenské výpravy byly jen epizodické a relativně málo nákladné. I tehdy však byl král nucen zvyšovat své příjmy jinými způsoby. Vedle snižování hodnoty mince a pronásledování židů sahal čas od času k inscenování procesů, na které dopláceli jeho bohatí věřitelé. Zaváděl též různé mimořádné dávky, prodával svým poddaným povinně množství soli, které sám určil, a motivoval své soudce k výběru stále vyšších pokut. To vše ale přestávalo stačit v období stoleté války, kdy bylo válčení se stalo natolik permanentní, že nejméně šest generací nedostalo šanci žít delší dobu v klidu a míru.

Proto se již v polovině 14. století zavádí z iniciativy stavů pevný systém výběru přímé daně. Ještě nějakou dobu se však žije v domnění, že stálá daň je jen přechodnou záležitostí vynucenou potřebami války. „Trvalost války a strach z příštích válek, to jsou důvody, které přiměly obyvatelstvo k tomu, aby rezignovalo' a podrobilo se trvalé dani, která až dosud byla brána jen jako mimořádný prostředek v nouzi", konstatují francouzští historikové. Když se však válka v polovině následujícího století chýlí ke konci a výběr daní nikdo neruší, začíná být zřejmé, že se právě zrodila mocná instituce vznikajícího státu. Ve stejné době, tedy za panování Karla VII, vzniká i první stálá armáda Francie.

Výběr stálé daně a vydržování stálého vojska se znamenitě doplňují. Velká část vybrané daně je použita na vydržování námezdní armády, sama armáda naopak představuje účinný prostředek, jak čelit případnému zdráhání poddaných daně platit a jak je přesvědčit o jejich nutnosti. Začátky námezdní armády ani výběru daní však nebyly vůbec jednoduché. Vše se odehrávalo v kulisách stoleté války, která nebyla rozvoji organizovaného úsilí nijak příznivá. Bylo poměrně jednoduché rozvrhnout, kolik daní by měla odvádět každá provincie, každé město, každá farnost a každá domácnost. Problémy však nastaly při jejich výběru. Obyvatelstvo řady osad bylo zčásti nebo úplně vyvražďeno či bylo vyhlazeno morovými epidemiemi. Ti, kdo přežili, měli platit i za mrtvé. Prostředky, které byly nakonec přece jen vybrány, byly cestou do trezoru nejednou rozkradeny vojáky různých stran či lupiči bez stranické příslušnosti. Úředníci v Paříži neměli přehled o tom, co se v provinciích děje. Jet-se přesvědčit přímo na místo bylo příliš nebezpečné. Ve své evidenci tak vedli i jména výběrčích, kteří již dávno zemřeli či byli zabiti a kteří by stejně nemohli vybírat daně v neexistujících osadách.

Samotný výběr byl organizován z hlediska poplatníků velmi nešťastně. Aby panovník přilákal vůbec dostatek osob ochotných k tak riskantnímu podniku, musel tolerovat způsoby těch, kteří patřičně vyvažovali podstupené riziko dostatečným ziskem. Tento kompenzační zisk nemohl plynout odjinud než z kapes daňových poplatníků.

Výsledkem všech těchto okolností byl ubohý stav královské pokladny a značné bohatství části těch úředníků, kteří měli s výběrem daní něco společného. Z prázdné pokladny nemohl být uspokojivě placen žold najatým vojákům. Ti si vybírali svou zaslouženou odměnu, jak se dalo. Pustošili území strany, za kterou bojovali, podobně systematicky jako území nepřítelů. V této situaci vznikala moderní stát.

Systém daní, na němž spočívá financování státní moci, se tedy rozvíjel spíše nárazově a zmateně. Instituce daní nevznikla na základě racionálního rozhodnutí, jak bychom mohli očekávat u instituce tak významné pro celý chod společnosti rozumu, nýbrž vyvíjela se tápavě podle momentálních potřeb válčících stran. Teprve dodatečně se vše, co souvisí s moderní společností, odůvodňuje potřebami rozumu. Ve skutečnosti však rozhodovaly potřeby úplně jiné.

Po mnoha peripetiích a krvavých mezihrách se moderní stát prosadil. Povzbuzen tímto úspěchem, pustil se neprodleně do konfliktu se sousedními státy. Tak se stalo, že domácnost je nahrazována výkonnějšími mechanismy sociální reprodukce právě v době, kdy konflikty vedené mezi novými státy vyžadují mobilizaci mnohem větší síly, než jaká postačovala dříve ke zvládnutí drobných konfliktů mezi centrem a odbojnou periferií.

Vyvlastnění domácností

Mít svou vlastní domácnost zajišťovalo v tradiční společnosti pro člena jakékoliv vrstvy vyšší sociální pozici a vyšší životní jistotu, než jakou mohli očekávat členové těžké vrstvy, kteří vlastní domácnost neměli. To platí i pro vrstvy nejnižší, tedy například i pro závislé rolníky. Existence vlastní domácnosti povyšovala i ty nejhudší v jistých ohledech nad masu bezprávných tuláků. V případě chudých rolníků umožňovala přístup k obecnému vlastnictví, kterým byl les či pastviny. Vlastní domácnost byla podmínkou provozování poctivých živností a řemesel. Naopak neexistence vlastní domácnosti činila z člověka podezřelé individuum. Výjimku tvořili pouze příslušníci církve a privilegovaní jednotlivci z nejvyšších vrstev. Vcelku však platilo, že vlastní domácnost byla symbolem soběstačnosti a plno-právnosti přinejmenším v rámci příslušné sociální vrstvy. To byl další důvod, proč rozvod nemohl být v této době příliš atraktivní.

Vzestup státu a jeho organizací, které již vůbec nefungují na domácnostním principu, se udal na úkor domácností všech vrstev obyvatelstva. Stát domácnosti vyvlastnil, a to hned v několika ohledech.

Nejnámějším aspektem tohoto procesu je vyvlastnění ekonomické. Systém státních daní, které byly neustále pod různými záminkami či zcela bezdůvodně zvyšovány, zruinoval nejednu dříve slušně prosperující domácnost. Není vyloučeno, že feudální stát zproletarizoval svými mocenskými zásahy více obyvatelstva než později soukromí kapitalista. V důsledku neplacení daní přicházely domácnosti rolníků o půdu i o dobytek, domácnosti řemeslníků ztrácely své živnosti, obchodníci přicházeli v půjčkách králi nejednou o svůj rodinný kapitál. Spolu s tím se nepozorovaně mění státní ideologie. Slibná budoucnost přestává být spatřována v rozkvětu samostatných domácností jako základních jednotek veškerého hospodaření, a tedy jako rozhodujících daňových poplatníků. Pokrok je stále více spatřován v růstu moci státu, který ochraňuje jednotlivce, zdatné konzumenty zboží vyráběného již mimo jejich domácnosti.

Přechod od domácností jako základních a v podstatě jediných výrobních jednotek k individuím konzumujícím statky vyráběné již převážně mimo jejich domácnost měl významné důsledky pro vnitřní strukturu rodiny. Domácnost, která vyrábí a která má jen omezené možnosti obstarat si potřebné statky zvenčí, musí nezbytně tvořit semknutou a stabilní jednotku. Úloha obou pohlaví je v ní přísně komplementární, muž a žena se doplňují. Oba se podílejí na výrobě v jejích různých fázích a různým způsobem, takže jsou ve velmi značné míře odkázáni jeden na druhého. Něco podobného platí pro dělbu autority podle věku

a podle životních zkušeností, která má rovněž v domácnosti své důležité místo.

Situace se podstatně mění, stává-li se rodina spíše konzumní jednotkou. Všichni její členové konzumují v principu totéž a není vůbec nutné, aby přitom spolupracovali tak úzce, jako když ještě společně vyráběli. Poruchy komunikace v rodině by přímo ohrozily její výrobní funkci, konzumovat však lze spokojeně i při existenci silných komunikačních bariér. Vždyť při jídle se nemluví.

Domácnosti však nebyly vyvlastněny pouze ekonomicky. Pro vzestup moci centralizovaného státu bylo ještě podstatnější vyvlastnit domácnosti mocensky. Nejzřejmější je to pochopitelně v případě těch domácností, které měly až dosud moci nejvíce, tedy u domácností šlechty. Ta pohlížela na své domény jako na přirozené prodloužení své domácnosti, spravovala je pomocí vlastních úředníků, které počítala ke svému domácímu personálu.

Knížata a po nich absolutistický panovník se nespokojili s tím, že postupně vytlačovali šlechtu z úřadů, v nichž se rozhodovalo o osudech celé země, a že tyto úřady zaplnili profesionálními úředníky, pro které byla vůle jejich nadřazeného směrodatnější než jejich vlastní původ.

Historikové často konstatují, že absolutističtí panovníci nahrazovali šlechtu v úřadech měšťany. To je snad pravda, není to však podstatné. Měšťan dosazený do královského úřadu přestává být měšťanem, nehájí zájmy stavu, ze kterého pochází, hájí zájmy státní a především plní nařízení svého představeného. Stává se zkrátka byrokratem, a pokud se chová jako byrokrat, může nám být jedno, narodil-li se na zámku či ve městě. Panovník mohl docela dobře dosadit do svých úřadů bezzemky (pokud by je naučil číst), aniž by hrozilo, že budou hájit zájmy vrstvy, z níž vyšli.

Správný úředník nepochází z žádné vrstvy, alespoň si na to nevzpomíná. Nemá svou třídní příslušnost právě tak, jako legionář nemá svou vlast. Organizace, do jejíž služeb vplynul, se stala jeho jediným skutečným domovem. Francouzská revoluce, i když byla buržoázní, neváhala smést spolu s králem i jeho úředníky, byť to byli vesměs měšťané. Dobře věděla, že pro svou rodnou třídu jsou již ztraceni. Vstup do řady byrokracie smývá třídní původ tak dokonale jako vstup do kláštera.

Právě s pomocí školené a oddané byrokracie se daří panovníkovi nejen odsunout šlechtu z řídicích pozic ve státě a ponechat jí jen neškodné symbolické čestné úřady. Navíc zbavuje s pomocí svých úředníků šlechtu stále větší části reálné moci také na jejich vlastních panstvích. Šlechta je omezována nejprve v oblasti výkonu práva, pak ve finančních pravomocích a nakonec i v oblasti policejní. Francie je opět v čele centralizační vlny, v Rakousku je tato vlna opožděna přibližně o jedno století, pruská šlechta si zachovává dalekosáhlou suverenitu na svých panstvích ještě koncem 18. století.

Za příčinlivé pomoci téhož byrokratického úřednictva se panovníkovi daří zlomit moc měst, která dříve požívala v rámci celé společnosti rozsáhlých svobod a autonomie a v některých obdobích tvořila prakticky nezávislé městské republiky. Ne všechna města byla tak mocná jako Benátky, žádné město však nebylo ve středověku tak bezmocné jako nechráněný venkov. Nositelem městské svobody byly spojené domácnosti plnoprávných měšťanů. Postupně se okruh těchto privilegovaných domácností uzavíral, vypadávaly z něho méně zámožné rodiny. Užší okruh patricijských domácností byl však zbaven moci teprve za nástupu absolutismu v 17. století. Vysocí královští úředníci vysílání do provincií rozhodují tehdy ve Francii o tom, jak dopadnou „svobodné“ volby městských úředníků, kontrolují finanční hospodaření obcí, pod jejich dohledem se z vojenských oddílů měšťanů stává čistě folklórní záležitost. V rakouských zemích byly v letech 1743 až 1751 odstraněny zbrojnice nejen ze zámků, ale také ze všech měst. Zákonem z roku 1741 se odebíraly zbraně rolníkům. Také zde měla Francie náskok celého století, města byla odzbrojována a pevnosti šlechty bořeny již za kardinála Richelieua.

Pod tlakem státu a královské byrokracie se města západní a střední Evropy proměňují ze

samostatných korporací tvořených sdruženými domácnostmi zámožných měšťanů v pouhé administrativní jednotky státní správy. Bylo zapotřebí chránit si domácnost v době, kdy sdružené rodiny vládly. Tato snaha se stává zbytečnou, když každý obyvatel města je ovládán centrální státní správou zcela bez ohledu na svůj rodinný stav. Rodiny už neudrží žádnou moc, proto není životně nutné tak jako dříve udržovat rodinu. I když se rodina zhroutí, je na tom každý její člen stejně jako předtím. Dobře ženatí, špatně ženatí i svobodní jsou podřízeni unifikující státní byrokracii naprosto stejně a zcela bez ohledu na svůj momentální rodinný stav. Masu spravovaných tvoří davy ženatých a davy vdovců a všichni jsou si před státem rovni.

Nejen že se na úrovni domácností již nerozhoduje o druhých, domácnost přestává být schopna rozhodovat sama o sobě. Státní moc nastupuje rezolutně i do tohoto prostoru. Svoji dobu poněkud předběhl Sully, první ministr Jindřicha IV., který kolem roku 1600 požadoval, aby v každém správním okrsku byli pro každé tři roky vybíráni tři komisaři, jejichž úkolem by bylo sledovat hospodaření všech rodin v jejich obvodě a chování jejich členů. Pokud tyto úředníci usoudí, že rodina či někteří její členové se chovají nevhodně anebo špatně hospodaří se svým majetkem, přijmou určitá opatření. Jestliže například bude zjištěno, že rodina příliš utrácí, bude nejprve upozorněna, a pokud své zvyky ani poté nezmění, bude jí odebrána třetina příjmů. Sully zdůvodňoval návrh tohoto opatření zájmy státu a jeho ekonomické prosperity. Panovník jeho iniciativu sice zmařil, nechybělo však příliš a stát mohl již na samém počátku 17. století zahájit své vměšování do nejužšího soukromí rodin i do správy jejich majetku. Stalo se tak až později.

Došlo též k něčemu, co lze nazvat nejspíše sociálním vyvlastněním rodiny. Průměrná domácnost přestala být schopna zajišťovat z vlastních zdrojů péči o své nesamostatné členy, tedy o děti, nemocné a staré členy rodiny. Vývoj školství a zdravotnictví podporovaný státem postupně vedl k situaci, kdy domácnost přestává být dokonce kompetentní pečovat o své členy i v těch případech, kdy k tomu má dostatek prostředků a byla by k tomu ochotna. Příznačný je v této souvislosti zejména vývoj péče o vzdělání, které se stalo z privilegia dostupného pouze elitě nejprve právem a posléze stále více i povinností všech.

Rodina jako (čistě pomyslný) základ státu

Mocenské, hospodářské i sociální kompetence, které byly odebrány rodinám a celým domácnostem, byly postupně převzaty speciálními formálními organizacemi. Tím vznikla moderní společnost a její mocenská kostra - moderní stát. Speciální organizace vojenské, hospodářské, soudní, zdravotní, výchovné, sociálně zabezpečovací a další mají společné to, že nejsou složeny z celých rodin, nýbrž z jednotlivců, kteří jsou příslušníky různých domácností. S výjimkou některých soukromých podniků, které mohou fungovat na úrovni domácností, provozuje všechny tyto organizace ve své režii stát.

Každý moderní stát bez ohledu na režim, který je v něm právě u moci, rozhodně tvrdí, že zajišťuje chod těchto formálních organizací především s cílem všestranně ochránit a zabezpečit své občany a jejich rodiny. Poté, co zbavil tradiční rodinu všech podstatných funkcí a pravomocí, které ji stmelovaly, poté, co ji odzbrojil, sociálně vyvlastnil a zpravidla ekonomicky rozbil, projevuje o ni stát dojemnou péči. Tváří se, že armáda je zde proto, aby ochránila naše rodiny, státní správa proto, aby řešila jejich problémy, zdravotnictví proto, aby rodina byla zdravá, a školství proto, aby byla vzdělaná. Jsme náchylní tomu všemu věřit. Potom však nepochopíme, proč se rodina i přes tak všestrannou péči všech zmíněných organizací tak často hroutí,

Podstatně se změnila situace žen. Ve společnosti založené na opevněných domácnostech si mužské hlavy domácností vyměňují dcery, aby vlastní rodina byla posílena aliancí s jinou vhodnou rodinou. Všichni pak bdí ve vlastním zájmu nad dodržováním navázaného spojení, které by bylo rozpadem nového manželství ohroženo. Sílicí stát, který hájí

všechny své poddané a později občany stejně, potřebu takových aliancí výrazně snižuje. Spojené domácnosti již zdaleka nejsou jedinou zárukou zabezpečení svých členů, roste šance získat mocenskou či ekonomickou pomoc od nerodinných organizací. To se významně promítá do postavení žen. Ty již nemusí být plně k dispozici potřebám rodiny svého původu, mohou již částečně samy rozhodovat o svých sexuálních vztazích. Jejich osvobození však není úplné. Žijí ve společnosti, kde muži i nadále kontrolují prakticky všechny ekonomické i mocenské zdroje. Nejúspěšnější z nich se z hlav domácností mění ve hlavy formálních organizací všeho druhu. Ženám zůstávají vysoká místa ve světě organizací nedostupná. V této situaci nemohou napůl osvobozené ženy, které získaly samostatný přístup na sňatkový trh, nabídnout nic než svou osobní přitažlivost a atraktivitu. Vše ostatní spolehlivě kontrolují muži.

Změněná situace umožňuje ženám změnit postupně svou pasivní roli v aktivní, vyvinout svou vlastní strategii jednání. Tak vzniká ideál ženskosti, kde sexualita je vysoce idealizována a chápána až jako nejzazší zdroj osobní atraktivity. Je rezervována pro potřeby vyjednávání za bohatství a příjem. Tomu odpovídá ideologie romantické lásky spojená se silným prvkem sexuálního potlačení. Zeny musí být nyní právě tak nedobytné, jako byly v dobách, kdy je chránila celá domácnost. To dokáže motivovat nápadníky i k velkým obětem. Ideál romantické lásky se stává klíčovou zbraní žen při jejich snaze prorazit vlastní podřízenou pozici a využít ke své osobní realizaci struktur volného trhu. Vyjednávání na tomto trhu probíhá s použitím všech rekvizit zdvořilého chování, které se mezitím již rozšířilo také do středních vrstev měšťanské společnosti. Ideál romantické lásky vytváří při dvoření pocitu úcty a respektu ze strany mužů, po sňatku pomáhá ženám kontrolovat mužskou agresivitu. Romantická láska navíc odráží rostoucí potřebu po emotivní podpoře ve společnosti, jejíž klima je stále více určováno činnostmi citově zcela neutrálních formálních organizací. Potřeba citové podpory u mužů, kteří jsou do činnosti neosobních organizací zapojeni především, zvyšuje šance žen na sňatkovém trhu. Nezvyšuje však nutně šance rodiny na stabilitu. Ve společnosti, která umožňuje oproti minulosti navazování nebývalého množství nových kontaktů a která prosazuje osobnost, individualitu bez ohledu na její momentální rodinný stav, je velice snadné nabýt dojmu, že potřeba citové opory, potřeba porozumění je naplnitelná zcela bez ohledu na omezující hranice rodiny.

V 19. století je navíc toto omezení ze strany rodiny zvláště tíživé. Na rozdíl od minulosti totiž nyní dospělí potomci již nezůstávají v domácnosti, aby zde reprodukovali v prakticky nezměněné podobě činnost předků, jako tomu bylo po celé generace v koloběhu tradiční společnosti. Nyní je rodina musí připravit na něco zcela jiného, na kariéru, kterou nelze uskutečnit jinde než v prostředí formálních organizací, kde se vše řídí (alespoň navenek) čistě věcnými imperativy.

Měšťanská rodina 19. století připravuje své potomky na kariéru v tomto prostředí velmi svědomitě. Základem úspěchu v oblasti veřejného života je především dojem, který člověk svým vystupováním učiní na druhé. Umění „dělat dobrý dojem“ se musí každý učit již od mládí. Rodiče musí hlídat své vlastní jednání před svými dětmi, mají-li se jejich děti naučit kontrolovat své jednání vůči druhým. Přísný řád uvnitř rodiny má děti vést k návykům ovládat vlastní projevy, což je základem umění budit dobrý dojem, a tedy i základem sociálního úspěchu. Tvrdá sebekontrola spojená s potlačováním přirozených projevů a spolu s tím strach vyjádřit se nechtěným způsobem třeba i v nejužším kruhu rodiny, to vše vede k množství psychóz, které jsou příznačné pro měšťanské kruhy 19. století. I když na první pohled je význam rodiny v tomto století stále značný, rodina a život v ní jsou stále více pouze prostředkem pro přípravu na život ve formálních organizacích. Úspěch v těchto organizacích, individuální kariéra v profesi je vlastním smyslem snažení. Dobrá rodina se stává jen východiskem tohoto vzestupu. Poznenáhlu se svět formálních organizací otevírá stále více také ženám. Stát se příliš nebrání tomu, aby do činnosti organizací, které vytvořil a které

zpovzdálí provozuje, byla zapojena také druhá polovina lidského potenciálu společnosti. Ženy vnímají tuto chladnou vypočítavost státu jako svou vlastní emancipaci a všemi silami ji podporují.

Společnost se liberalizuje. Ženám středních vrstev se umožňuje po přístupu ke vzdělání také přístup k práci, vstup do úřadů i armády. Současně se uvolňuje puritánska morálka, neboť už není před kým co skrývat. Polarita světa mužů a žen, která byla vbudována přímo do základů tradičních domácností, postupně mizí. Spolu s ní mizí rozdíly v oblékání i ve způsobech chování. Ženy mají k dispozici naprosto stejné zdroje pro vyjednávání na sňatkovém trhu, i když monopol mužů na kontrolu mocenských a ekonomických pozic ještě není zdaleka zlomen. Vlastní příjem žen však v praktickém životě snižuje význam přežívajícího monopolu mužů na vedoucí pozice ve světě organizací. Ženy mohou nyní nabídnout mužům vedle osobní atraktivnosti i profesní status a společenské postavení. Muži i ženy zapojení do činnosti organizací, fungujících podle potřeb státu jako mocenské kostry moderní společnosti, nepotřebují již jako existenční nutnost oporu v tradiční domácnosti, ale ani v úzké manželské rodině. Pletky mezi oběma pohlavími pokračují i po sňatku jako forma krátkodobého smlouvání, kde obě strany nabízejí vlastní atraktivnost výměnou za dočasnou sexuální přízeň. Organizace, v nichž ve svém profesním životě působí muži i ženy a které mají zcela nesporně rozhodující význam pro chod celé moderní společnosti, se chovají k lidem bez rozdílu jejich pohlaví a rodinného stavu. Ještě v 17. století byl člověk bez vlastní domácnosti podezřelý a až na výjimky byl sociálně méněcenný. Naproti tomu příliš nevadilo, nebyl-li odborníkem v žádné oblasti lidské činnosti. Dělná práce byla relativně nízká a vůbec nejvýše bylo ceněno, mohl-li člověk dobře žít, aniž musel vykonávat jakoukoli užitečnou práci. V našem století je situace spíše opačná, měřítko pro posuzování sociálního statusu se výrazně změnila. Sociální ocenění se neřídí podle toho, jakou má daný člověk pozici v rámci domácnosti a má-li vůbec nějakou domácnost. Zásadní význam má to, jakou pozici zaujímá v rámci organizace, v níž pracuje. Profesní status jednoznačně převážil při hodnocení lidí nad jejich rodinným statutem. To vše je důsledkem skutečnosti, že formální organizace vystřídaly domácnost v roli uznávaného nástroje řešení problémů souvisejících s přežitím.

Rodinný stav a sociální kariéra mají ve společnosti založené na formálních organizacích - na rozdíl od komunit, jejichž základem byla domácnost, - jen velice málo společného. Často si naopak vysloveně překázejí a jejich vzájemný vztah bývá zdrojem ostrých konfliktů. Zatímco v minulosti člověk rolničil či provozoval řemeslo v rámci své domácnosti a s jejím plným přispěním, dnes je rodina a domácnost naopak pocíťována spíše jako překážka bránící dosáhnout opravdu solidních výsledků v oblasti profesní kariéry realizované mimo domácnost a často na úkor vlastní rodiny. V minulosti se společenský úspěch projevoval vzestupem vážnosti celé domácnosti, v současnosti bývá často právě rodina první obětí snahy jednoho či obou partnerů dosáhnout výraznějšího společenského úspěchu. Domnění, že rodina by byla dobrým základem státu, samo o sobě i není vůbec nesmyslné. Rodina je vskutku ideálním prostředím pro 't' rozvoj právě těch vlastností, které potřebuje u svých poddaných a později občanů vypěstovat stát. Jedná se především o poslušnost a zodpovědnost. Prostředí rodiny pěstuje u dětí přesvědčení, že poslušnost vůči autoritě (ať již otce, matky či staršího sourozence) je buď naprostým základem, anebo přinejmenším velmi důležitou součástí slušného chování. Odporovat, reptat, vzdorovat dobře míněným radám je neslušné a hodné dítě to nedělá. Autorita rodičů stojí nad dítětem přímo s přírodní nutností, neboť dítě si své rodiče nemůže vybrat. Lehce pak vzniká v jeho mysli dojem, že sociální poměry jsou právě tak nutné jako dannosti přírodní. Jak ostatně uvidíme v následující kapitole, právě tato představa hrála důležitou úlohu při výkladu světa u takzvaných primitivních národů. Raná fáze vývoje lidstva a raná fáze vývoje individuálního člověka mají mimo jiné společné právě přesvědčení o tom, že vše, co se děje v přírodě, a vše, co se děje ve společnosti, je podřízeno stejné nutnosti, je součástí stejného nezměnitelného řádu.

Moderní stát má paternalistické sklony. Je připraven a ochoten pečovat o své občany jako jejich laskavý poručník. Požaduje za to pouze, aby co nejdéle zůstali u svých infantilních představ, podle nichž sociální autorita existuje s nutností přírodních zákonů a jakákoli snaha protivit se jí je nejen velmi neslušná, ale i krajně pošetilá. Jestliže v dětském věku posiluje rodina u svých členů poslušnost, pak v dospělosti, jakmile si založí svou vlastní rodinu, pěstuje u nich pocity zodpovědnosti a vázanosti. V každém režimu dělají otcové rodin spoustu státu prospěšných věcí právě proto, že mají rodiny, kterým chtějí prospět. Ohledy na rodinu brzdí rozlet potenciálních společenských rebelů. Rodina neslouží jako rukojmí státu pouze v nedemokratických společnostech. Ve větší či menší míře tak funguje ve vztahu k jakékoli státní moci. Člověk, který zakládá rodinu, se dobrovolně domestikuje a každý stát má raději ochočené občany než občany divoké. Je tedy zřejmé, že rodina by mohla být velice solidním základem státu. Tím více opět vyniká bytostná nerozumnost moderní společnosti. Proces centralizace moci, který stojí v jejím základu, působí i v tomto případě protismyslně. Na jedné straně společnost potřebuje, aby její členové žili v rámci svých rodin, neboť zde se kultivuje poslušnost, zodpovědnost a další subjektivní předpoklady snadnější ovladatelnosti lidí. Ve snaze posílit své šance v konkurenci se sousedními mocenskými celky musí však každý stát budovat velké formální organizace, které mají účinně a ve velkém zajišťovat to, co dříve zajišťovala pro své vlastní potřeby, tedy v malém, každá domácnost a každá rodina. Aby obstál v mocenské konkurenci s jinými státy, musí každý stát činit opatření ve svých důsledcích oslabující rodinu, která by mohla sloužit jako skutečně pevný základ státu. V zájmu upevnění či zvětšení své síly navenek se stát vnitřně oslabuje, připravuje se o instituci, která po celé generace výrazně přispívala ke stabilitě tradičních společností.